

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόλογος Πρώτου Μέρους

Το βιβλίο αυτό δεν είναι ένα κλασικό εγχειρίδιο κοινωνικής ψυχολογίας. Στις σελίδες του εξετάζονται τα θεμέλια πάνω στα οποία χτίζεται η κοινωνική ψυχολογία. Κύριος στόχος του είναι να θέσει και να συζητήσει κάποια σημαντικά ζητήματα που διατρέχουν τις διαφορετικές προσεγγίσεις τις οποίες συναντά κανείς μέσα στα όρια αυτού του επιστημονικού πεδίου. Παρουσιάζονται λοιπόν μερικά ερωτήματα σχετικά με τη φύση του επιστημονικού αυτού πεδίου, τα οποία αναδύθηκαν μέσα από την ίδια τη διαδικασία διαμόρφωσης αυτής της επιστήμης – «μετα-ερωτήματα» όπως: «Ποιος είναι ο στόχος της κοινωνικής ψυχολογίας;» και «τι είδους γνώση είναι δυνατό να παραχθεί στους κόλπους της;». Στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε τις συναφείς επιχειρηματολογικές αντιπαραθέσεις με σαφήνεια, αλλά συγχρόνως και με αρκετή λεπτομέρεια, ώστε ο αναγνώστης να είναι σε θέση να διαμορφώσει τη δική του άποψη για τη φύση της κοινωνικής ψυχολογίας και για το χαρακτηρισμό που της ταιριάζει. Κάτι τέτοιο άλλωστε είναι απαραίτητο για κάθε φοιτητή ή επαγγελματία της ψυχολογίας.

Το βιβλίο αυτό σχεδιάστηκε έτσι ώστε να είναι λειτουργικό από μόνο του. Το κέρδος όμως θα είναι μεγαλύτερο, αν διαβαστεί παράλληλα με κάποιο άλλο εγχειρίδιο κοινωνικής ψυχολογίας. Έτσι θα αυξηθεί η χρησιμότητά του, καθώς θα προσδώσει καλύτερη θεωρητική βάση στις αυθύπαρκτες θεωρίες και έρευνες που περιγράφονται στο όποιο γενικό εγχειρίδιο. Στην αρχική του εκδοχή το βιβλίο αυτό εκδόθηκε το 1996, ως μέρος ενός κύκλου μαθημάτων κοινωνικής ψυχολογίας του Βρετανικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Η συγκεκριμένη νεότερη εκδοχή του εξακολουθεί να αποτελεί ένα εξαιρετικά ταιριαστό συμπλήρωμα των τριών άλλων βιβλίων που έχουν εκδοθεί και συνιστούν το βασικό υλικό του κύκλου μαθημάτων της κοινωνικής ψυχολογίας, δηλαδή των βιβλίων: *Understanding the Self* (επιμ. Richard Stevens), *Social Interaction and Personal Relationships* (επιμ. Dorothy Miell

και Rudi Dallos) και *Identities, Groups and Social Issues*¹ (επιμ. Margaret Wetherell). Στις περιπτώσεις εκείνες που ο αναγνώστης του βιβλίου χρειάζεται πληροφορίες για κάποια αυθύπαρκτα θέματα στην κοινωνική ψυχολογία, τον παραπέμπουμε συχνά σε κάποιο ή κάποια από τα τρία παραπάνω βιβλία, θεωρώντας ότι αποτελούν καλή πηγή πληροφόρησης, καθώς γράφτηκαν την ίδια περίοδο και άντλησαν την έμπνευσή τους από το ίδιο γενικό «όραμα» σχετικά με το τι είναι η επιστήμη της κοινωνικής ψυχολογίας και το τι θα μπορούσε να είναι.

Ένα μεγάλο πρόβλημα που όλοι μας αντιμετωπίσαμε στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τη σύγχρονη κοινωνική ψυχολογία ήταν οι πολλές θεματικές της και η μεγάλη ποικιλία προσεγγίσεων. Η ανθρώπινη συμπεριφορά, η δράση, η εμπειρία και οι κοινωνικές σχέσεις εννοιολογούνται μέσα από ποικίλες, λίγο ως πολύ ανεξάρτητες και μερικές φορές ασύμβατες οπτικές. Η «οπτική», έτσι τουλάχιστον όπως την εννοούμε στο βιβλίο αυτό, είναι μια διακριτή άποψη για το πώς εξηγείται η ανθρώπινη συμπεριφορά και εμπειρία. Η «οπτική» προσδιορίζει το είδος των δεδομένων που συνάδουν με το υπό εξέταση ζήτημα και το είδος των επεξηγήσεων που μπορούν να θεωρηθούν ικανοποιητικές. Έτσι, οι βιολογικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι και οι κοινωνικοί ψυχολόγοι που υιοθετούν το πρίσμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού μοιάζει να ζουν σε διαφορετικούς κοινωνικούς κόσμους (συγκρίνετε τα κεφάλαια των Toates και Wetherell στο Stevens, 1996), ενώ η οπτική της θεωρίας των συστημάτων ως προς τη λειτουργία των ομάδων (που περιγράφεται, για παράδειγμα, από τον Rudi Dallos στο Κεφάλαιο 3 του Miell και Dallos, 1996) απέχει εξίσου και από τις δύο προηγούμενες οπτικές.

Μια οπτική προσιδιάζει με ένα συνεκτικό και εκτεταμένο έργο επιστημονικής φαντασίας. Ο συγγραφέας ενός συγκεκριμένου τύπου έργων επιστημονικής φαντασίας ρωτά «πώς θα ήταν τα πράγματα αν...». Για παράδειγμα, ποιες θα ήταν οι συνέπειες αν κάποιοι άνθρωποι ήταν αθάνατοι ή οι συνέπειες της ανακάλυψης φτηνών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας; Με κάπως παρόμοιο τρόπο ρωτά ο κοινωνικός ψυχολόγος: «Πόσα πράγματα μπορώ να εξηγήσω αν υποθέσω ότι...;». Για παράδειγμα, οι συμπεριφοριστές θέτουν το ερώτημα: «Πόσα φαινόμενα μπορώ να εξηγήσω υποθέτοντας ότι κάθε συμπεριφορά και εμπειρία βρίσκεται υπό τον έλεγχο περιβαλλοντικών ερεθισμάτων;». Η απάντηση είναι ότι ένας εκπληκτικά μεγάλος αριθμός φαινομένων μπορεί να εξηγηθεί με αυτό τον τρόπο, αλλά όχι όλα, όπως είναι προφανές στους περισσότερους από εμάς, και αυτό γίνεται

1. Κυκλοφόρησε στα ελληνικά ως *Ταντότητες, Ομάδες και Κοινωνικά Ζητήματα*, μτφρ. Ν. Μποζατζής, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2005. (Σ.τ.Μ.)

ακολουθώντας περιοριστικές υποθέσεις για το τι αποτελεί μια εξήγηση. Αντίστοιχα, ένας κοινωνικός κονστρουξιονιστής θα ρωτούσε: «Πόσα πράγματα μπορούν να εξηγηθούν αν θεωρήσουμε τις πεποιθήσεις και τον εαυτό που τις υιοθετεί προϊόντα πολιτισμικών και ιστορικών τάσεων;». Αυτό είναι ένα ζήτημα για το οποίο συνεχίζουν να υπάρχουν έντονες διαφωνίες στο επιστημονικό μας πεδίο.

Το πρόβλημα του ορισμού της κοινωνικής ψυχολογίας γίνεται ακόμα περισσότερο περίπλοκο, εξαιτίας του γεγονότος ότι τα όρια και τα περιεχόμενά της ποικίλλουν σημαντικά από τόπο σε τόπο. Για παράδειγμα, υπάρχουν ευρύτερες, εθνικά προσδιορισμένες παραδόσεις. Η ανάπτυξη του επιστημονικού πεδίου της κοινωνικής ψυχολογίας στη Βρετανία και στις ΗΠΑ έχει μάλλον επηρεαστεί πολύ από την εννοιολόγηση της ψυχολογίας ως επιστήμης. Έτσι, ενδιαφέρεται λιγότερο για ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα και περισσότερο για να αποδείξει τη συγγενεία της με την ψυχολογία ως σύνολο. Στη Γαλλία η κοινωνική ψυχολογία έχει φιλοσοφικό προφίλ και έχει επηρεαστεί περισσότερο από την κοινωνιολογία (αν και υπάρχει και μια ανθούσα γαλλική πειραματική παράδοση). Στις ΗΠΑ πολλά από αυτά που εμείς τα θεωρούμε κοινωνική ψυχολογία θα διδάσκονταν σε τμήματα κοινωνιολογίας και όχι σε τμήματα ψυχολογίας. Και, αντίστροφα, πολλά από αυτά που εμείς στη Βρετανία θα τα θεωρούσαμε κοινωνιολογία θα διδάσκονταν στις ΗΠΑ ως κοινωνική ψυχολογία.

Δεν είναι καν προφανές τι *δεν* είναι η κοινωνική ψυχολογία και αυτή η αμφιθυμία αντανακλάται και στο βιβλίο αυτό. Δεν είναι απλώς γενική ψυχολογία –η μελέτη της δομής και της λειτουργίας του νου–, αν και μερικές φορές παρουσιάζεται ως εξειδικευμένη εκδοχή της. Κάποιες εκδοχές της κοινωνικής ψυχολογίας παρουσιάζουν προφανή συγγένεια με τον γενικότερο επιστημονικό τομέα της ψυχολογίας ως επιστήμης, κάποιες άλλες πάλι όχι. Η κοινωνική ψυχολογία δεν είναι κοινωνιολογία –η μελέτη των κοινωνικών δομών και των κοινωνικών σχέσεων–, αλλά η διάκριση μεταξύ των δύο ήταν πάντα πιο ξεκάθαρη στη Βρετανία απ’ ό,τι στη Γαλλία (όπου η κλασική κοινωνιολογική θεωρία επηρέασε την κοινωνική ψυχολογία) ή στις ΗΠΑ (όπου μερικά από τα ζητήματα με τα οποία ασχολούνται οι κοινωνιολόγοι της Σχολής της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες με μερικές εκδοχές της κοινωνικής ψυχολογίας). Δεν είναι ψυχοθεραπεία, αν και συχνά σχετίζεται στενά με την ψυχοθεραπεία και επηρεάζεται απ’ αυτή (βλ. το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου αυτού με τίτλο «Αντιστεκόμενοι στην κοινωνική ψυχολογία»). Επίσης, η κοινωνική ψυχολογία δεν είναι φιλοσοφία, μολονότι έρχεται αντιμέτωπη με πολλά από τα ερωτήματα με τα οποία ασχολούνται οι «φιλόσοφοι του νου» και συχνά απαιτεί ένα βαθμό φιλοσοφικών δεξιοτήτων μεγαλύτερο απ’ ό,τι απαιτείται από μη κοι-

νωνικούς επιστημονικούς τομείς. Αν και είναι «ακαδημαϊκό» επιστημονικό πεδίο, ποτέ δεν απομονώθηκε για πολύ στο χώρο της καθαρής θεωρίας· οι ρίζες της βρίσκονται στις πολυποίκιλες εφαρμογές της σε κοινωνικά προβλήματα και στη συνεισφορά της στην κοινωνική οργάνωση (βλ. Κεφάλαιο 10, «Χρησιμοποιώντας την κοινωνική ψυχολογία»).

Το Κεφάλαιο 1 του βιβλίου αυτού αρχίζει να πραγματεύεται το ζήτημα της ποικιλίας που υπάρχει στο επιστημονικό πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας και τα στοιχεία εκείνα που κάνουν την κοινωνική ψυχολογία διακριτή περιοχή μελέτης, ομαδοποιώντας τις διαφορετικές οπτικές σε τρεις «φωνές», οι οποίες εκφράζουν διαφορετικές οπτικές για το ποιο θα έπρεπε να είναι το αντικείμενο και οι στόχοι της και για το ποιες μέθοδοι και έννοιες είναι αποδεκτές στους κόλπους της. Οι τρεις αυτοί διαφορετικοί τρόποι εννοιολόγησης της κοινωνικής ψυχολογίας ως συνεκτικού πεδίου μελέτης ορίζουν επίσης ποια είναι τα «προβλήματά» της και αποφασίζουν τρόπους επίλυσής τους. Οι τρεις συγγραφείς του Κεφαλαίου 1 συζητούν την «επιστημονική» κοινωνική ψυχολογία, την ανθρωπιστική / βιοματική κοινωνική ψυχολογία και την κριτική κοινωνική ψυχολογία, προσφέροντας (αναπόφευκτα) τον δικό τους τρόπο θεώρησης, εκφράζοντας όμως συγχρόνως απόψεις οι οποίες είναι εν πολλοίς χαρακτηριστικές της διαφορετικής οπτικής τους.

Το Κεφάλαιο 2 παρουσιάζει μια ιστορία της κοινωνικής ψυχολογίας, η οποία γράφτηκε έχοντας στόχο να φέρει στην επιφάνεια την ουσιαστική διχοτομία που βρίσκεται στις ρίζες της κοινωνικής ψυχολογίας. Η ιστορία έχει προφανώς επεξηγηματικό χαρακτήρα και δεν μπορεί να καλύψει οτιδήποτε θα μπορούσε δυνάμει να ειπωθεί, αλλά επιλέγεται υλικό ώστε να αναδειχτεί το επιχείρημα για το πώς είναι η σημερινή κατάσταση των πραγμάτων. Το κεφάλαιο αυτό εισάγει μια διάκριση που θα συζητηθεί περισσότερο στο επόμενο μέρος του βιβλίου· τη διάκριση ανάμεσα στις «γνωστικές» επεξηγήσεις και στις επεξηγήσεις που αναφέρονται στην έννοια της «ενσάρκωσης»². Οι πρώτες επικεντρώνονται στο πώς αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο, ενώ οι δεύτερες στο πώς ζούμε στον κόσμο αποτελώντας μέρος του. Οι πρώτες αντιλαμβάνονται την ψυχολογία ως μελέτη του νου, οι δεύτερες ως μελέτη σχέσεων (στις οποίες συμπεριλαμβάνεται η σχέση βιολογικών οντοτήτων μέσα στο ίδιο το σώμα και στο ανθρώπινο είδος) και κοινωνικών θέσεων. Αυτή η εξιστόρηση τοποθετεί την κοινωνική ψυχολογία στο επίκεντρο μιας από τις μεγάλες διχογνωμίες του πολιτισμού μας – ανάμεσα στην ατομικιστική εξήγηση, που βασίζεται στην παραδοχή της ύπαρξης ουσια-

2. Με τη λέξη «ενσάρκωση» αποδίδεται ο όρος «embodiment». (Σ.τ.Μ.)

στικά αυτοπεριχαρακωμένων³ εαυτών, και στις κοινωνικές εξηγήσεις, που εστιάζουν στα αλληλεξαρτώμενα και ιστορικά προσδιορισμένα συστήματα νοημάτων και πεποιθήσεων.

Ένα σημείο που αναδύεται ξεκάθαρα και στα δύο αυτά κεφάλαια είναι η διαπίστωση ότι η οποιαδήποτε σύγκρουση μεταξύ των διαφορετικών οπτικών δεν είναι απλώς ζήτημα διαφωνίας σχετικά με το ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος κατανόησης της ανθρώπινης συνθήκης· όσο σημαντικό και αν είναι από μόνο του το ζήτημα της κατανόησης. Ο τρόπος με τον οποίο κατανοούμε τις ζωές μας και το πώς δρούμε ως αποτέλεσμα αυτής της κατανόησης έχουν σημαντικές πρακτικές συνέπειες. Οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των ψυχολόγων αφορούν όχι μόνο τη γνώση, αλλά και ηθικά και πολιτικά ζητήματα. Συνολικά μιλώντας, το βιβλίο αυτό ασχολείται με τέσσερις βασικές θεματικές, που όλες τους, έως κάποιο βαθμό, συζητιούνται σε κάθε κεφάλαιο.

1. Η ποικιλότητα της κοινωνικής ψυχολογίας και το πώς αυτή πρέπει να κατανοηθεί.
2. Η φύση της γνώσης: Τι είδους επιστημονικό πεδίο είναι η κοινωνική ψυχολογία; Τι νομιμοποιεί τους ισχυρισμούς της; Και πώς τα συμπεράσματά της απορρέουν από τα ευρήματά της;
3. Κουλτούρα και αξίες: Ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνική ψυχολογία εκφράζει ή αντιστέκεται στις κυρίαρχες πεποιθήσεις μιας κοινωνίας. Το ερώτημα αυτό διατυπώνεται ως ζήτημα δηλώσεων επί του πραγματικού⁴ – μοντέλα περί της φύσης του προσώπου, των κοινωνικών σχέσεων και της κοινωνικής τάξης. Αυτές οι δηλώσεις επί του πραγματικού, ωστόσο, είναι αξιακά φορτισμένες. Θέτουν το ερώτημα τι είδους οντότητα πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι ο άνθρωπος και πώς πρέπει να διαρθρωθούν οι κοινωνικές σχέσεις.
4. Πολιτική και πράξη: Πώς εφαρμόζεται η κοινωνική ψυχολογία και τι επίδραση έχει στους τρόπους με τους οποίους σκεφτόμαστε και συμπεριφερόμαστε, το οποίο φυσικά αποτελεί πολιτικό ερώτημα.

3. «Self-contained». (Σ.τ.Μ.)

4. «Factual propositions». (Σ.τ.Μ.)

Βιβλιογραφικές Παραπομπές

- Miell, D. και Dallos, R. (επιμ.) (1996) *Social Interaction and Personal Relationships*, London, Sage.
- Stevens, R. (επιμ.) (1996) *Understanding the Self*, London, Sage.
- Wetherell, M. (επιμ.) (1996) *Identities, Groups and Social Issues*, London, Sage [ελλ. έκδ.: *Ταυτότητες, Ομάδες και Κοινωνικά Ζητήματα*, μτφρ. Ν. Μποζατζής, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2005].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

MARGARET WETHERELL MAZI ME TOYΣ PATRICK MCGHEE
ΚΑΙ RICHARD STEVENS

1 Εισαγωγή

Στα περισσότερα εγχειρίδια κοινωνικής ψυχολογίας δίνεται στις πρώτες σελίδες τους ένας ορισμός της επιστήμης στην οποία αναφέρονται. Καθώς αναλογιζόμουν μια σειρά από τέτοιους ορισμούς, αλλά και την ίδια τη διαδικασία ορισμού της κοινωνικής ψυχολογίας, μου ήρθε στο νου η συζήτηση ανάμεσα στον Χάμπτι Ντάμπτι και την Αλίκη στο κλασικό παιδικό βιβλίο *Η Αλίκη στη Χώρα των Θαυμάτων*.

«Όταν χρησιμοποιώ μια λέξη» είπε ο Χάμπτι Ντάμπτι σε μάλλον επιτιμητικό τόνο, «αυτή σημαίνει αυτό που επιλέγω να σημαίνει – τίποτε περισσότερο και τίποτε λιγότερο».

«Το ερώτημα είναι» είπε η Αλίκη «αν μπορείς να κάνεις τις λέξεις να σημαίνουν διαφορετικά πράγματα».

«Το ερώτημα είναι» είπε ο Χάμπτι Ντάμπτι «ποιος έχει το πάνω χέρι – αυτό είν' όλο».

(Lewis Carroll, ανατύπωση 1962, σ. 75)

Σίγουρα δεν υπάρχει καμία οριστική απάντηση στην ερώτηση «τι είναι η κοινωνική ψυχολογία». Ο όρος έχει ποικίλα νοήματα και στη διαδικασία του ορισμού του εμπλέκονται διαμάχες σαν αυτές στις οποίες αναφέρεται ο Χάμπτι Ντάμπτι: διαμάχες σχετικά με το ποιος «θα έχει το πάνω χέρι» – σχετικά με το ποιου ο ορισμός θα θεωρηθεί σωστός. Υπάρχει όμως και μια μακρά προϊστορία στις συζητήσεις αναφορικά με τη φύση της κοινωνικής ψυχολογίας, η οποία συγκροτεί ερωτήματα σχετικά με τον ορισμό της κοινωνικής ψυχολογίας. Υπάρχουν εγκαθιδρυμένα πρότυπα γνώσης τα οποία περιορίζουν το τι μπορούμε να κάνουμε τις λέξεις να σημαίνουν. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσω μερικές από τις αντιπαραθέσεις που βρίσκονται στη βάση διαφορετικών τρόπων κατανόησης της κοινωνικής ψυχολογίας. Οι αντιπαραθέσεις αυτές, αφενός μεν, παράγουν το μεγάλο εύρος των προσεγγίσεων, ορισμών και οπτικών που βρίσκει κανείς μέσα στο επιστημονικό πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας και, αφετέρου, οριοθετούν το κοινό έδα-

φος για τις συζητήσεις των κοινωνικών ψυχολόγων μεταξύ τους αλλά και με ερευνητές από άλλους επιστημονικούς κλάδους.

2 Η ποικιλότητα στην κοινωνική ψυχολογία

Όπως αναφέρθηκε στον Πρόλογο αυτού του Πρώτου Μέρους του βιβλίου, ένας από τους λόγους που εξηγεί την ποικιλία ορισμών της κοινωνικής ψυχολογίας είναι η ύπαρξη ευρύτερων εθνικών παραδόσεων επιστημονικής σκέψης, καθώς και η διασπορά της κοινωνικής ψυχολογίας σε πανεπιστημιακά τμήματα κοινωνιολογίας και ψυχολογίας. Η κοινωνική ψυχολογία όπως εξασκείται στη Σάντα Μπάρμπαρα της Καλιφόρνια είναι πολύ (αλλά όχι τελείως) διαφορετική από την κοινωνική ψυχολογία που συναντά κανείς στο Παρίσι, τη Βαρκελώνη, το Μίλτον Κέινς, όπου εδρεύει το Βρετανικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ή το Λονδίνο. Παρόμοια, παίζει μεγάλο ρόλο το αν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι μοιράζονται τον ίδιο εργασιακό χώρο με θεωρητικούς της κοινωνικής θεωρίας, με γνωστικούς νευροψυχολόγους ή με ψυχαναλυτές που εργάζονται σε κλινικά περιβάλλοντα. Οι καθημερινές συζητήσεις για τα ακανθώδη προβλήματα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και της κοινωνικής οργάνωσης πριμοδοτούν μια αρκετά διαφορετική αντίληψη για τα θεμελιακά προβλήματα της κοινωνικής ψυχολογίας σε σύγκριση με την επιρροή που μπορεί να ασκούν οι συζητήσεις για τις ορμόνες, τα νευρωνικά δίκτυα, την ψυχική υγεία και την παιδική κακοποίηση.

Ωστόσο, αυτές οι παραλλαγές δεν είναι απλώς θεσμικής μορφής. Αντανακλούν επίσης κομβικές διαφωνίες σχετικά με τη φύση της γνώσης, διαφορετικό τρόπο κατανόησης του ατόμου και διαφορετικές απόψεις για το ρόλο της επιστήμης (διαφωνίες *επιστημολογικής* τάξης). Έτσι, ακόμα και μέσα στο ίδιο πανεπιστημιακό τμήμα μπορεί να συναντήσει κανείς ποικίλες απόψεις για το τι είναι πραγματικά κοινωνικοψυχολογική έρευνα.

Στο σημείο αυτό καλό θα ήταν να ρίξετε μια ματιά στους διαφορετικούς χαρακτηρισμούς της κοινωνικής ψυχολογίας που περιέχονται στα Πλαίσια 1.1, 1.2 και 1.3. Πρόκειται για μαχητικά κείμενα γραμμένα από τρεις έμπειρους κοινωνικούς ψυχολόγους. Από τον κάθε συγγραφέα ζητήθηκε να γράψει ένα κείμενο ως απάντηση στο ερώτημα «πώς θα έπρεπε να είναι η κοινωνική ψυχολογία;», υιοθετώντας μια συγκεκριμένη οπτική. Μπορείτε να θεωρήσετε ότι οι απαντήσεις αυτές περιγράφουν εισαγωγικά –ωστόσο σε κάποια έκταση– τρεις διαφορετικές οπτικές για την κοινωνική ψυχολογία.

Στο πρώτο κείμενο, στο Πλαίσιο 1.1, ο Patrick McGhee επιχειρηματολογεί υπέρ της υιοθέτησης μιας αυστηρά επιστημονικής προσέγγισης και

υπέρ της πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας, την οποία περιγράφει ως την κυρίαρχη προσέγγιση στην κοινωνική ψυχολογία σήμερα. Το δεύτερο κείμενο, στο Πλαίσιο 1.2, έχει γραφτεί από έναν κοινωνικό ψυχολόγο που υιοθετεί την ανθρωπιστική και βιωματική προσέγγιση, τον Richard Stevens. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στους πειραματικούς κοινωνικούς ψυχολόγους, που τονίζουν τον έλεγχο και την αντικειμενικότητα, και στους βιωματικούς κοινωνικούς ψυχολόγους, που δίνουν έμφαση στην υποκειμενικότητα, το νόημα και την ατομική ενδοσκόπηση, αποτελεί εδώ και χρόνια αντικείμενο της δυτικής διανόησης, η οποία και θα συζητηθεί στο Κεφάλαιο 2, που εστιάζει στις ιστορικές απαρχές της κοινωνικής ψυχολογίας.

Στο τελευταίο κείμενο, στο Πλαίσιο 1.3, συζητώ το όραμα μιας «κριτικής κοινωνικής ψυχολογίας», η οποία αντλεί από ρεύματα και θεματικές που συχνά περιγράφονται ως «κοινωνικο-κονστρουξιονιστικές». Σε αυτό το κείμενο-θέση περιγράφεται ένα είδος κοινωνικής ψυχολογίας που το συναντά κανείς σε πανεπιστημιακούς θύλακες στην Ευρώπη, τη Βρετανία, τις ΗΠΑ (συχνά σε πανεπιστημιακά τμήματα σπουδών επικοινωνίας) και σε άλλα μέρη. Στο παρελθόν, αλλά ακόμα και σήμερα, η προσέγγιση αυτή είχε συνδεθεί περισσότερο με την ανάπτυξη της κοινωνικής ψυχολογίας σε τμήματα κοινωνιολογίας παρά σε τμήματα ψυχολογίας.

Αναπόφευκτα, αυτά τα τρία κείμενα-θέσεις αποτελούν απλοποιημένες εκδοχές σύνθετων οπτικών και έχουν συνταχθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να δίνεται έμφαση σε συγκεκριμένα σημεία που αποτελούν πεδία αντιπαράθεσης και όχι σύμπνοιας. Πρέπει επίσης να κατανοηθούν ως *προσωπικές* επεξηγήσεις, οι οποίες βασίζονται στις απόψεις ευρύτερων συνασπισμών μέσα στην κοινωνική ψυχολογία, όμως δεν αξιώνουν ότι αναπαριστούν με ακρίβεια το εύρος των απόψεων που υπάρχουν σε αυτούς τους ευρύτερους συνασπισμούς.

Καθώς διαβάσετε, κρατήστε σημειώσεις για το πώς καθένας από τους συγγραφείς:

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 1.1

1. ορίζει την επιστημονική βάση της κοινωνικής ψυχολογίας
2. σκιαγραφεί τις θεματικές και επικεντρώνεται στην κοινωνική ψυχολογία.

Στον Πρόλογο του Πρώτου Μέρους αυτού του βιβλίου υποστηρίχτηκε ότι πολλοί κοινωνικοί ψυχολόγοι θα συνασπίζονταν γύρω από την άποψη ότι η κοινωνική ψυχολογία μπορεί να είναι οτιδήποτε άλλο εκτός από φιλοσοφία. Κατά συνέπεια, αν η κοινωνική ψυχολογία είναι επιστήμη –ως ο αντιθετικός όρος προς τη φιλοσοφία–, τι είδους επιστήμη νομίζετε πως θα έπρεπε να είναι;

ΠΛΑΙΣΙΟ 1.1 Πειραματική κοινωνική ψυχολογία**Patrick McGhee**

Η πειραματική κοινωνική ψυχολογία είναι η κυρίαρχη μορφή κοινωνικής ψυχολογίας στη Βόρεια Αμερική και την Ευρώπη (συμπεριλαμβανομένης και της Βρετανίας). Το αν αυτή η κυριαρχία είναι επιθυμητή, ασφαλής ή σημαντική είναι άλλο ζήτημα, πάντως σίγουρα συνιστά την κυρίαρχη μορφή. Η πειραματική κοινωνική ψυχολογία θεωρεί ότι η πλέον επιστημονικά αποδοτική και διανοητικά αυστηρή μέθοδος για την κατανόηση της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς περιλαμβάνει τις εξής παραδοχές:

- η κοινωνική συμπεριφορά είναι αντικειμενικά περιγράψιμη και μετρήσιμη·
- η κοινωνική συμπεριφορά δεν συμβαίνει έτσι αυθόρμητα, τυχαία, χαοτικά ή με μυστήριο τρόπο, αλλά προκαλείται από μια σειρά παράγοντες που βρίσκονται μέσα και έξω από το άτομο·
- οι σχέσεις μεταξύ αυτών των παραγόντων και της συμπεριφοράς είναι συστηματικές (δηλαδή υπακούν σε νόμους) κατά τέτοιο τρόπο ώστε γενικά ισχύουν για τους περισσότερους ανθρώπους, τις πιο πολλές φορές.

Η πειραματική κοινωνική ψυχολογία, επίσης, υποθέτει ότι αυτές οι σχέσεις μπορούν να ανακαλυφθούν μόνο μέσα από προσεκτικά ελεγχόμενες εμπειρικές διερευνήσεις, κατά προτίμηση *πειράματα*. Αυτοί οι «νόμοι» (αν και λίγοι πειραματικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι θα χρησιμοποιούσαν στην πραγματικότητα τον συγκεκριμένο όρο χωρίς κάποια διευκρίνιση) είναι του τύπου: «Αν όλοι οι υπόλοιποι παράγοντες παραμένουν σταθεροί, αυξήσεις της μεταβλητής x (π.χ. ματαιώση) θα οδηγήσουν σε αυξήσεις της μεταβλητής ψ (π.χ. επιθετικότητα)».

Ωστόσο, οι πειραματικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι δεν πιστεύουν ούτε ότι η επιστημονική μέθοδος είναι η *μόνη* νομιμοποιημένη μέθοδος, ούτε ότι *όλα* τα κοινωνικοψυχολογικά ερωτήματα μπορούν να απαντηθούν με τη μέθοδο αυτή, ούτε ότι τα ανθρώπινα όντα είναι *ακριβώς* όπως οι μηχανές, ούτε ότι η απόλυτη αντικειμενικότητα είναι *πάντα* δυνατή, ούτε ότι οι άνθρωποι *πάντα* λένε την αλήθεια στα ερωτηματολόγια, ούτε ότι δομικές και ιστορικές δυνάμεις *δεν* διαμορφώνουν και *δεν* περιορίζουν την κοινωνική μας συμπεριφορά, ούτε ότι οι μελέτες τους είναι *τελείως* απαλλαγμένες από προσωπικές μεροληψίες, ούτε ότι είναι απλώς ζήτημα χρόνου το να βρεθεί η λύση σε όλα τα αινίγματα της κοινωνικής

μας υπόστασης μέσα από τις πειραματικές μεθόδους. Η πλέον αδιαπραγμάτευτη αξία που προασπίζονται οι πειραματικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι είναι ότι η επιστημονική προσέγγιση, με όρους *πραγματιστικούς*, αποτελεί τον καλύτερο τρόπο για την επίτευξη οριστικής προόδου στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς.

Μέσα από τη χρήση αντικειμενικών μεθόδων είναι δυνατό να επιτευχθεί συναίνεση σχετικά με το τι γνωρίζει ο επιστημονικός μας κλάδος σε σχέση με κάποιο συγκεκριμένο ζήτημα. Αν αυτή η συναίνεση αποδειχτεί προσωρινή και διαλυθεί έπειτα από ένα κρίσιμο πείραμα το οποίο δείχνει ότι η προηγούμενη συναίνεση ήταν μερικώς μόνο ορθή, ή και τελείως λάθος, τότε ακόμα καλύτερα. Τουλάχιστον υπάρχει μια αίσθηση συνεκτικής προόδου. Σε μερικούς τύπους μη πειραματικής ψυχολογικής έρευνας ο κίνδυνος που υπάρχει είναι ότι κανείς δεν ξέρει πραγματικά σε ποιο σημείο βρίσκεται η συζήτηση, καθώς χιλίες φωνές αρθρώνουν τη δική τους περιγραφή της πραγματικότητας, και το ποια περιγραφή θα γίνει αποδεκτή συχνά καθορίζεται από το συρμό και από την κρίση κάποιων γκουρού του ακαδημαϊκού χώρου. Δεν μπορεί να υπάρξει πρόοδος χωρίς *κάποια* κοινή συμφωνία στις μεθόδους και τα κριτήρια αξιολόγησης. Χωρίς ελεγχόμενες εμπειρικές μελέτες, καθαρές θεωρίες, συγκεκριμένες ελέγξιμες υποθέσεις και νόμους, είναι εξαιρετικά δύσκολο να εισέλθει κανείς σε οποιοδήποτε τύπου ευφυή διάλογο, για παράδειγμα, σχετικά με την κατάθλιψη και την επιθετικότητα. Μη πειραματικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι μπορεί να γράφουν πολύ πειστικά για υποκειμενικές εμπειρίες, πολιτισμικές τάσεις και αυθεντικότητα, και συχνά μάλιστα υπάρχει περίπτωση να αισθανόμαστε ότι αυτά που γράφουν ισχύουν για εμάς, ότι ανταποκρίνονται σε μια βαθύτερή μας αίσθηση νοήματος, σκοπού και ταυτότητας. Το πρόβλημα είναι ότι, από τη σκοπιά των πειραματικών κοινωνικών ψυχολόγων, αυτές οι υποκειμενικές ερμηνείες των προσωπικών, δημόσιων ή πολιτισμικών εμπειριών είναι απλώς ιδιαίτερα αναξιόπιστες, διαφορούμενες και μη ελέγξιμες για να χρησιμοποιηθούν ως θεμέλια για τη συστηματική μελέτη της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς.

Το κεντρικό ερώτημα για την πειραματική κοινωνική ψυχολογία είναι το πώς θα διατυπώσουμε γενικούς νόμους για την ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά που θα αυξήσουν τη γνώση μας και θα έχουν και πρακτική αξία για όσους εργάζονται σε εφαρμοσμένους επιστημονικούς κλάδους. Οι περισσότερες εξελίξεις που κατά πάσα πιθανότητα θα συμβούν στο μέλλον στην πειραματική κοινωνική ψυχολογία θα αντανακλούν την αυξανόμενη πολυπλοκότητα και το μειούμενο κόστος στον

δυναμικό χώρο της πληροφορικής τεχνολογίας. Οι ψυχολόγοι πάντα ήταν ιδιαίτερα πρόθυμοι να χρησιμοποιούν νέες τεχνολογίες, ώστε να πετυχαίνουν καινοτόμες μετρήσεις της συμπεριφοράς. Γνωρίζουμε πλέον πώς οι άνθρωποι καταλήγουν σε συμπεράσματα στηριζόμενοι σε μικρές ποσότητες συγκεκριμένης πληροφορίας. Πώς όμως ενσωματώνουν πληροφορίες από τον πραγματικό εξωτερικό κόσμο, οι οποίες είναι συχνά σύνθετες, αντιφατικές και αόριστες, και πώς δρουν στη βάση αυτών των πληροφοριών; Πώς μπορούμε να αυξήσουμε την ακρίβεια των προβλέψεών μας σε σχέση με την αυξανόμενη κατάθλιψη και τις διαταραχές που συνδέονται με το άγχος; Γνωρίζουμε πώς και γιατί οι άνθρωποι παρακολουθούν διαφορετικά τηλεοπτικά προγράμματα και τι αισθάνονται και θυμούνται από αυτά, αλλά πώς προσαρμόζονται οι άνθρωποι σε δίκτυα πληροφορίας που λειτουργούν ως υποκατάστατα παραδοσιακών κοινωνικών δικτύων; Πώς αλλάζουν οι νοητικές (γνωστικές) αναπαραστάσεις των ατόμων για τους άλλους; Γνωρίζουμε ότι το κοινωνικό πλαίσιο μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύουν οι άνθρωποι τη διέγερση και άλλες σωματικές αισθήσεις. Πώς όμως επηρεάζει η κοινωνική συμπεριφορά συμβάντα σε επίπεδο φυσιολογίας και νευρολογίας αλλά και το αντίστροφο; Γνωρίζουμε ότι η επίδραση της υπαγωγής στην ομάδα πάνω στην αυτοεκτίμηση και την ταυτότητα είναι ισχυρή. Πώς όμως επηρεάζει τα αισθήματά μας και τις προσωπικές μας σχέσεις η επίγνωση της υπαγωγής σε κοινωνικές ομάδες; Πώς επεξεργάζονται οι άνθρωποι την πληροφορία, χιλιοστό προς χιλιοστό του δευτερολέπτου, κατά τη διάρκεια σύνθετων κοινωνικών περιστατικών; Αυτά είναι τα ερωτήματα που θα (πρέπει να) μας απασχολήσουν στο μέλλον.

ΠΛΑΙΣΙΟ 1.2 Ανθρωπιστική και βιοματική κοινωνική ψυχολογία

Richard Stevens

Το κεντρικό χαρακτηριστικό της βιοματικής, ανθρωπιστικής κοινωνικής ψυχολογίας είναι η θεμελίωση της μελέτης της προσωπικής και κοινωνικής ζωής στην πραγματικότητα της βιωμένης εμπειρίας. Οι προσωπικοί μας κόσμοι, όπως τους βιώνουμε, θα έπρεπε να αποτελούν το σημείο εκκίνησης και το σημείο στο οποίο συνεχώς επιστρέφουμε για να ελέγξουμε τη γνώση που αποκτούμε. Αν κάτι τέτοιο σας φαίνεται αυτονόητο, πρέπει να έχετε υπόψη σας ότι δεν ήταν πάντα αυτός ο χαρακτηριστικός τρόπος τον οποίο ακολούθησε η ψυχολογία.

Όταν σπουδάζει κανείς κοινωνική ψυχολογία, ένα από τα παράδοξα που συναντά είναι ότι συχνά μοιάζει σαν αυτό το επιστημονικό πεδίο να έχει απομακρυνθεί από το επίπεδο της ψυχολογικής πραγματικότητας. Φυσικά, υπάρχουν καλοί λόγοι που να δικαιολογούν κάτι τέτοιο. Ένας από αυτούς είναι μεθοδολογικός. Η χρήση επιστημονικών μεθόδων, όπως ο πειραματισμός, σημαίνει ότι συγκεκριμένα μόνο είδη προβλημάτων μπορούν να διερευνηθούν και ότι ακόμα και αυτά χρειάζεται να εξεταστούν μ' έναν συγκεκριμένο τρόπο. Οι συναφείς συμπεριφορές πρέπει να απομονωθούν και να εκφραστούν με κάποιον μετρήσιμο τρόπο και ως υποθέσεις προς έλεγχο. Με τον τρόπο αυτό, εκείνο στο οποίο καταλήγει κανείς είναι η εγκαθίδρυση πιθανολογούμενων και υπό αίρεση αιτιακών σχέσεων ή αποτελεσμάτων. Ωστόσο, το πρόβλημα είναι ότι τέτοιου είδους αποτελέσματα απέχουν συνήθως πολύ από τους ανθρώπους, όπως εμείς τους γνωρίζουμε. Αν και η μέθοδος αυτή λειτουργεί καλά όταν διερευνάται ο φυσικός κόσμος του πεδίου βαρύτητας και της μηχανικής αιτιότητας, στην περίπτωση που μελετώνται οι άνθρωποι και ο εαυτός μας έχει περιορισμένη αξία και βελτιώνει ελάχιστα την κατανόησή μας. Μολονότι υπάρχουν αξιωματικότερες εξαιρέσεις, η υιοθέτηση των προαπαιτούμενων που θέτει η πειραματική προσέγγιση στην κοινωνική ψυχολογία οδηγεί πολύ συχνά σε μια επικέντρωση σε περιφερειακά χαρακτηριστικά και σε λεπτομέρειες που δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία. Ακόμα χειρότερα, μπορεί να λειτουργήσει αποξενωτικά, καθώς μας ενθαρρύνει να αντιλαμβανόμαστε τους ανθρώπους ως αντικείμενα και να αντικαθιστούμε τη χρήσιμη σοφία με μια τεχνική ορολογία που είναι διαθέσιμη μόνο στους μνημόνους.

Η άλλη κύρια προσέγγιση στην κοινωνική ψυχολογία, η οποία έχει επηρεαστεί από τη θεωρητική κοινωνιολογία και η οποία συζητείται στο Πλαίσιο 1.3, εστιάζει στην παραγωγή θεωρίας σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία κατασκευάζει την ψυχολογική μας ύπαρξη. Το πρόβλημα εδώ είναι διαφορετικού τύπου. Έχουμε να κάνουμε με απροσδιόριστες αφαιρέσεις και αναλύσεις που είναι δύσκολο να αξιολογηθούν και να συσχετιστούν με τον κόσμο και με τους εαυτούς μας, όπως τους βιώνουμε εμείς οι ίδιοι.

Πώς λοιπόν προσεγγίζει το αντικείμενό της η βιωματική, ανθρωπιστική κοινωνική ψυχολογία; Πώς λειτουργεί; Το σημείο εκκίνησής της δεν βρίσκεται σε υποθέσεις ως προς τις μεθόδους που πρέπει να χρησιμοποιηθούν, αλλά σε υποθέσεις σχετικά με τη φύση της βιωματικής πραγματικότητας της εμπειρίας, που, όπως υποστηρίζεται, είναι αρκετά διαφορετική από τον υλικό κόσμο.

- Η προσέγγιση αυτή θεωρεί την *εμπειρία* των ανθρώπων και τα *νοήματα* που αποδίδουν στις πράξεις τους και στις πράξεις των άλλων το κύριο αντικείμενο της κοινωνικής ψυχολογίας. Για να αποκτήσει νόημα η συμπεριφορά, πρέπει απαραίτητα να ερμηνευτεί. Έτσι, η ιδέα ότι η συμπεριφορά μπορεί να παρατηρηθεί αντικειμενικά και να αναλυθεί θεωρείται μύθος. Οι ψυχολογικές θεωρίες και η έρευνα είναι χρήσιμες μόνο στο βαθμό που μας βοηθούν να καταλάβουμε καλύτερα την εμπειρία της ύπαρξης και της ζωής μας μέσα στον κόσμο.
- Η βιωματική προσέγγιση ενέχει την παραδοχή ότι η βιωματική εμπειρία είναι σε μικρό ή μεγάλο βαθμό *ενεργητική κατασκευή*. Αν και είναι πολλοί οι παράγοντες που μας επηρεάζουν και μας οδηγούν να γίνουμε αυτοί που είμαστε, η βιωματική προσέγγιση δεν θεωρεί ότι είμαστε απλώς τα προκαθορισμένα παράγωγα δυνάμεων που επενεργούν πάνω μας. Όπως υποστηρίζει, ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εμπειρίας του προσώπου είναι το ότι βρισκόμαστε πάντα στη διαδικασία του «γίνεσθαι». Δεν είμαστε ποτέ «παγωμένοι» ή «τελειωμένοι». Υπάρχει πάντα η δυνατότητα της αλλαγής και εμείς οι ίδιοι είμαστε οι *φορείς* της αλλαγής για τους εαυτούς μας, τους άλλους και τον κόσμο τριγύρω μας. Η παραδοχή αυτή εγείρει ερωτήματα σχετικά με την επάρκεια της ανάλυσης των αιτιών και την υπόθεση ότι οι άνθρωποι μπορούν απλά να επεξηγηθούν με ντετερμινιστικούς όρους. Από τη βιωματική, ανθρωπιστική σκοπιά, η κοινωνική ψυχολογία θεωρείται περισσότερο μια «ηθική επιστήμη», καθώς ενδιαφέρεται εξίσου για το τι *μπορούμε να γίνουμε* –το δυναμικό μας– όσο και για να εξηγή το τι *είμαστε*. Μια σημαντική λειτουργία της είναι να συνυπολογίζει και, στο βαθμό που είναι δυνατό, να βοηθά τους ανθρώπους να αποκτούν επίγνωση των παραγόντων που τους επηρεάζουν καθώς και των δυνατοτήτων τους για αυτόνομη δράση.
- Η εμπειρία της ύπαρξης έχει σύνθετες ρίζες. Η βιωματική κοινωνική ψυχολογία αναγνωρίζει ότι είμαστε όντα με σάρκα και οστά¹: βιολογικοί παράγοντες και ασυνείδητες επιρροές παίζουν εξίσου ρόλο στο να καθορίζουν τα αισθήματά μας και τις πράξεις μας. Οι σχέσεις μας με τους άλλους και η κουλτούρα της οποίας αποτελούμε μέρος επηρεάζουν επίσης τόσο το τι είμαστε όσο και το τι μπορούμε να γίνουμε. Χρειάζεται λοιπόν να εξετάσουμε και να προσπαθούμε να απο-

1. Αποδίδεται περιφραστικά ο όρος «embodied beings». (Σ.τ.Μ.)

κτούμε επίγνωση της διαπλοκής αυτών των ποικίλων επιρροών στην αναστοχαστική εμπειρία του ίδιου μας του εαυτού. Με τον τρόπο αυτό ίσως να αποκτήσουμε μια κάποια ικανότητα υπέρβασης της επίδρασής τους. Έτσι η κοινωνική ψυχολογία βρίσκεται στο σταυροδρόμι αρκετών άλλων τομέων της επιστήμης. Μπορούμε να μάθουμε από τη βιολογία και τις κοινωνικές επιστήμες αλλά, ως ψυχολόγοι, πρέπει πάντα να βασίζουμε τις γνώσεις που οι επιστήμες αυτές μας προσφέρουν στην πραγματικότητα της εμπειρίας μας.

- Η βιωματική κοινωνική ψυχολογία αναγνωρίζει και σέβεται την ατομική μοναδικότητα. Δεν είμαστε ακριβώς όμοιοι με κανέναν άλλο. Παραδόξως όμως, η βιωματική κοινωνική ψυχολογία εστιάζει επίσης στις θεμελιώδεις διαστάσεις της ιδιότητας του προσώπου, όπως, για παράδειγμα, στη δυνατότητα επιλογής με την οποία είμαστε προικισμένοι αλλά και στην επίγνωση της θνητότητας που μας συνοδεύει. Εστιάζει δηλαδή και στις διαστάσεις εκείνες που συχνά αποκαλούνται *υπαρξιακά* ζητήματα. Έτσι, η βιωματική κοινωνική ψυχολογία εστιάζει στις κοινές εμπειρίες τις οποίες συνεπάγεται η ανθρώπινη συνθήκη –πόνος, επιθυμία, ματαιώση και χαρά–, στις κοινές εμπειρίες δηλαδή που μας κάνουν να είμαστε άνθρωποι και που υπερβαίνουν επιφανειακές διαφορές, όπως η φυλή και η τάξη.

Ο κεντρικός πυρήνας της βιωματικής κοινωνικής ψυχολογίας είναι η ανάπτυξη ενός επιστημονικού πεδίου που θα μας βοηθή να κατανοούμε τη συνειδητή εμπειρία της προσωπικής μας ύπαρξης και των σχέσεών μας και θα μας παρέχει μια βάση για τη βελτίωση των τρόπων με τους οποίους βιώνουμε και ζούμε τις ζωές μας. Σημαντικό ζήτημα εδώ αποτελεί η αυτοεκπληρούμενη φύση των κοινωνικοψυχολογικών προσεγγίσεων. Αν οι άνθρωποι έχουν επίγνωση όχι μόνο της επίδρασης διάφορων παραγόντων στη ζωή τους αλλά και της δυνατότητάς τους για επιλογή, είναι πιο πιθανό ότι θα ενδυναμωθούν στο να συμμετέχουν στη δημιουργία αυτού που πρόκειται να γίνουν.

Το είδος της έρευνας και των δραστηριοτήτων στις οποίες εμπλέκεται η βιωματική κοινωνική ψυχολογία περιλαμβάνει την ανάπτυξη τεχνικών, όπως το πλέγμα ρεπερτορίων², ή οι φαινομενολογικές αναλύσεις του περιεχομένου των εμπειριών των ανθρώπων και η συλλογή μαρτυριών διαφορετικών καταστάσεων, όπως η επιθανάτια εμπειρία ή άλλες μεταφυσικές εμπειρίες. Η βιωματική κοινωνική ψυχολογία ενδιαφέρεται να βρει τρόπους για να κινητοποιήσει τους ανθρώπους να αποκτή-

2. «Repertory grids». (Σ.τ.Μ.)

σουν επίγνωση του εαυτού τους και των δυνατοτήτων τους, αλλά και να προτείνει τεχνικές που θα βελτιώναν την άσκηση της αυτονομίας τους και θα τους βοηθούσαν να αντιμετωπίσουν τα υπαρξιακά ζητήματα. Στις θεματικές της περιλαμβάνονται οι φιλοσοφίες ζωής, οι νέοι τρόποι συναλλαγής με τους άλλους, οι στρατηγικές για τη βελτίωση της ψυχολογικής ευημερίας, η αλλαγή πεποιθήσεων και η διαχείριση συναισθημάτων, καθώς και η ανάπτυξη ωριμότητας και ψυχολογικής υγείας.

ΠΛΑΙΣΙΟ 1.3 Κριτική κοινωνική ψυχολογία

Margaret Wetherell

Θέλω να επιχειρηματολογήσω υπέρ μιας «κριτικής κοινωνικής ψυχολογίας», η οποία παίρνει πράγματι πολύ στα σοβαρά τον όρο «κοινωνική». Θεωρώ ότι οι άνθρωποι δεν είμαστε απομονωμένα άτομα αλλά κοινωνικά όντα. Τα όνειρα, οι ελπίδες, οι φόβοι και οι προσδοκίες μας μπορεί να μοιάζουν προϊόντα μοναχικής σκέψης, αλλά επίσης είναι πολύ ενδεικτικά των τρόπων με τους οποίους εντασσόμαστε στην κοινωνία. Η κοινωνική ψυχολογία πρέπει να αποτελεί κοινωνική επιστήμη και όχι απομίμηση της φυσικής επιστήμης. Συνανήκουμε στο ίδιο πεδίο με επιστημονικούς κλάδους όπως η κοινωνιολογία, η πολιτική επιστήμη και οι πολιτισμικές σπουδές και όχι με τη φυσική, τη χημεία και την αστρονομία. Οι μέθοδοί μας, οι ερευνητικοί μας στόχοι και οι θεωρίες μας πρέπει να αντανakλούν τη *συγκεκριμένη* φύση της κοινωνικής δράσης, όσο δύσκολο και αν είναι αυτό. Χρειάζεται να λαμβάνουμε υπόψη και να μελετούμε τις αμφισημίες, τη ρευστότητα και την ανοικτότητα της κοινωνικής ζωής και όχι να προσπαθούμε να τις καταπιέσουμε μέσα από ένα άγνοο κνήγι του πειραματικού ελέγχου και της επιστημονικότητας. «Το κοινωνικό πλαίσιο» είναι ασαφής όρος και μερικές φορές, ειδικά σε πειράματα εργαστηρίου, φτάνει να σημαίνει απλώς την παρουσία ενός ακροατηρίου ή ενός ή περισσότερων παρευρισκομένων στο περιβάλλον του ατόμου. Κατά την άποψή μου ο όρος «κοινωνικό πλαίσιο» πρέπει να σημαίνει πολύ περισσότερα πράγματα. Οι κοινωνικές επιρροές είναι πανταχού παρούσες και αναπόφευκτες. Το κοινωνικό πλαίσιο δομείται από ανισότητες με όρους εξουσίας. Πρόκειται για έναν *οργανωμένο* τρόπο ζωής ο οποίος περιλαμβάνει το υλικό περιβάλλον, την τεχνολογία και τους τρόπους οικονομικής παραγωγής, καθώς επίσης και τη γλώσσα, τα νοήματα, τις ιδεολογίες και την κουλτούρα. Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι δεν πρέπει να μελετούν απλώς την άμεση επιρροή ενός ατόμου πάνω σ'

ένα άλλο, αλλά και τις σχέσεις που χτίζονται μέσα στο χρόνο, την οικογενειακή ζωή, τις ευρύτερες κοινότητές μας, τις ομάδες αναφοράς και τη συλλογική ιστορία της κοινωνίας μας. Ο ορίζοντάς της πρέπει να είναι ευρύς, όχι στενός, και χρειάζεται να είμαστε περισσότερο από «λίγο» ενήμεροι για τις εξελίξεις στις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες.

Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι πρέπει να μελετούν τα ζητήματα της ταυτότητας και της ανάπτυξης της αίσθησης του εαυτού μέσα σ' αυτή την κοινωνική μήτρα. Είναι απαραίτητο να εξετάζουμε τις αναπαραστάσεις, τα στερεότυπα και τις πολιτισμικές εικόνες και τον τρόπο με τον οποίο όλ' αυτά επενεργούν και ορίζουν τους ανθρώπους. Η έρευνά μας πρέπει να έχει άμεση σημασία για την κοινωνία. Πρέπει να μελετούμε το φύλο, την εθνότητα και την τάξη, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο η δόμηση και η οργάνωση της κοινωνίας (συμπεριλαμβανομένων των συγκρούσεων μεταξύ ομάδων) επιδρούν απευθείας στις εμπειρίες των ανθρώπων, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Οι κοινωνικές σχέσεις είναι σύνθετες και πολυεπίπεδες. Οι πορείες της επιρροής από το ένα άτομο στο άλλο αλληλοσυμπλέκονται και είναι δύσκολο να ξεδιαλυθούν. Το ελεγχόμενο πείραμα δεν κατάφερε ποτέ να φέρει εις πέρας την αποστολή αυτή. Τα εμπλεκόμενα μοτίβα της αλληλεπίδρασης είναι πολύ πιο σύνθετα απ' όσο προτείνουν οι γραμμικοί νόμοι της πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας.

Η κοινωνική ψυχολογία πρέπει να αναπτύσσει μεθόδους που να μπορούν να παίρνουν υπόψη τους τις αμοιβαίες αλληλουχίες αιτίας και αποτελέσματος, τα επαναλαμβανόμενα κυκλώματα, τα χαοτικά συστήματα, τη μεταβλητότητα και την ασυνέχεια, καθώς και τη διαρκώς μεταβαλλόμενη φύση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Τέτοιες μέθοδοι θα βασίζονται στην επίπονη ανάλυση υλικού που συλλέγεται μέσω της παρατήρησης (συμπεριλαμβανομένης και της συμμετοχικής παρατήρησης), των συνεντεύξεων και των καταγραφών φυσικά εξελισσόμενων γεγονότων. Η έμφαση πρέπει να δίνεται στο διανοητικό έργο και στην ανάπτυξη θεωριών και εννοιών – στο να αναπτύσσονται δηλαδή καλές περιγραφές και εξηγήσεις για το τι συμβαίνει στους ανθρώπους στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής. Αυτές οι περιγραφές και οι εξηγήσεις πρέπει να μπορούν να αξιολογηθούν και να συγκριθούν σε σχέση με την πραγματολογική τους αξία, δηλαδή με το αν μας βοηθούν στην κατανόηση των μορφών ζωής μας και στην αλλαγή τους. Όπως έχει παραδεχτεί ένας πειραματικός κοινωνικός ψυχολόγος, ο Kurt Lewin, δεν υπάρχει τίποτε πιο πρακτικό από μια καλή θεωρία.

Μέσα από τη διερεύνηση των κοινωνικών και πολιτισμικών επιρροών

στην ανθρώπινη ψυχή, οι κριτικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι έχουν καταλήξει να αμφισβητούν τη σοφία μεγάλου μέρους της καθιερωμένης πειραματικής παράδοσης και τις διαστάσεις στις οποίες δίνουν έμφαση οι πειραματικοί και ανθρωπιστικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι. Η μνήμη, η γλώσσα, η εμπειρία και η ενδοσκόπηση δεν συμβαίνουν μέσα σ' ένα κοινωνικό κενό. Αυτές οι πλευρές της ψυχολογικής μας ζωής μπορούν να κατανοηθούν μόνο υπό το φως της κοινωνικής και συλλογικής τους βάσης και του ρόλου που παίζουν στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Οι κριτικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι *δεν* υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι είναι πύονια της κοινωνικής τους κατάστασης ούτε ολοκληρωτικά καθορισμένοι από κοινωνικές δυνάμεις. Αντίθετα, θεωρούμε πως οι άνθρωποι είναι ενεργοί και κάνουν επιλογές. Ωστόσο, αυτές οι επιλογές και αυτή η αυτονομία χρειάζεται πάντα να προσεγγίζεται εντός πλαισίου. Οι ανθρώπινες επιλογές δομούνται και καθοδηγούνται από τις μορφές κοινωνικού υλικού που υπάρχουν διαθέσιμες. Από την οπτική αυτή είναι μάλλον ανώφελο να προσπαθεί κανείς να αναγνωρίσει υπαρξιακά ζητήματα τα οποία θεωρούνται διαχρονικά, καθολικά και μη μεταβαλλόμενα. Οι άνθρωποι τοποθετούνται στην κοινωνία με διαφορετικούς τρόπους. Οι έννοιες του ανεξάρτητου, απομονωμένου και αυτόνομου δρώντος κοινωνικού υποκειμένου που απαντούν στη φιλελεύθερη πολιτική θεωρία και στη βιοματική ψυχολογία έχουν μια άβολη σχέση, για παράδειγμα, με τις βιοματικές εμπειρίες πολλών γυναικών και με τις εμπειρίες πολλών ανθρώπων που δεν ανήκουν στην επαγγελματική μεσαία τάξη.

Ο όρος «κριτική» υπονοεί ότι η κοινωνική ψυχολογία δεν πρέπει να είναι αμέτοχος θεατής της κοινωνίας. Η έρευνα συνιστά μια αξιακά φορτισμένη δραστηριότητα, ξεκινώντας από την επιλογή των ερωτημάτων που τίθενται προς διερεύνηση μέχρι την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Η κοινωνική ψυχολογία δεν πρέπει να είναι απλώς μια *ηθική* επιστήμη, αλλά και μια *πολιτική* επιστήμη. Η έρευνα σπάνια είναι ουδέτερη. Δεν πρέπει να φοβόμαστε να είμαστε κριτικοί και να αντιμετωπίζουμε την εργασία μας ως μέρος μιας διαδικασίας κοινωνικής αλλαγής. Τα κοινωνικοψυχολογικά ευρήματα δεν είναι θέσφατα ή δεδομένα με ένα μόνο νόημα. Η σπουδαιότητα της έρευνας πρέπει να αποφασιστεί μέσα από τη συζήτηση, το διάλογο και την επιχειρηματολογική αντιπαράθεση και εμείς είναι απαραίτητο να θεωρούμε τους εαυτούς μας δρώντα κοινωνικά υποκείμενα που συνεισφέρουν σε αυτά τα είδη των διαπραγματεύσεων, τα οποία βρίσκονται στην καρδιά της δημοκρατικής διαδικασίας.

Διαβάζοντας αυτές τις δηλώσεις-θέσεις παίρνουμε μια γεύση από το Κουτί της Πανδώρας το οποίο αποτελεί η κοινωνική ψυχολογία. Καθώς το κουτί ανοίγει, αναδύεται μια συγχορδία φωνών που λογομαχούν και αντηχούν στο δωμάτιο περίεργες νέες λέξεις («εμπειρικά», «επαναλαμβανόμενα κυκλώματα», «αναστοχαστική», «υπαρξιακή»). Μια αντίδραση σε αυτή την ποικιλότητα θα μπορούσε να είναι η ερώτηση: «Γιατί οι άνθρωποι αυτοί δεν τα βρίσκουν μεταξύ τους; Άραγε οι φυσικοί και οι χημικοί αντιμετωπίζουν αντίστοιχα προβλήματα, όταν συζητούν και έχουν να αποφασίσουν τι είναι η φυσική και η χημεία;». Ίσως και να αντιμετωπίζουν. Και αν ακόμα η επικοινωνία μεταξύ τους δεν παίρνει τη μορφή αυτή, ίσως θα έπρεπε. Γιατί, κατά την άποψή μου, αυτή η ποικιλία θέσεων είναι σημάδι μιας ζωντανής, παλλόμενης και ανοικτής επιστήμης. Σε μερικά πράγματα υπάρχει συμφωνία, όμως πολλά περισσότερα αποτελούν ακόμα αιτία για αντιπαραθέσεις. Εδώ δεν υπάρχει τίποτε που να αργοπεθαίνει και αυτές οι βασικές αντιπαραθέσεις σχετικά με την ίδια τη φύση του κλάδου ενισχύουν την ερευνητική δραστηριότητα.

Οι τρεις «φωνές» που παρουσιάστηκαν εδώ δεν εξαντλούν σε καμία περίπτωση την ποικιλότητα της κοινωνικής ψυχολογίας. Ο Stevens (1996), για παράδειγμα, αναγνωρίζει πέντε «οπτικές» μέσα στον κλάδο («βιολογική», «πειραματική», «βιωματική», «κοινωνικο-κονστρουξιονιστική» και «ψυχодυναμική»). Ακόμα και αν είναι έτσι, κάποιες αναγνωρίσιμα διαφορετικές οπτικές μένουν έξω από το μέτρημα (για παράδειγμα, η «ουστημική» οπτική που συζητήθηκε από τον Dallos στο Miell και Dallos, 1996, και οπτικές, όπως η φεμινιστική κοινωνική ψυχολογία, που διατρέχουν περισσότερους από έναν επιστημονικούς τομείς). Μερικές φορές οι διαφορετικές οπτικές διαφωτίζουν η μία τα αποτελέσματα της άλλης. Πιο συχνά όμως μάχονται για το «δικαίωμα στην ερμηνεία» και για τον έλεγχο της ημερήσιας διάταξης. Και αυτό όχι απλώς και μόνο από κεκτημένη διεκδικητικότητα, αλλά γιατί συχνά οι ερμηνείες μας για το τι σημαίνει να είναι κανείς συγχρόνως άνθρωπος και κοινωνικό ον έχουν σημαντικές ηθικές και πολιτικές συνέπειες.

Στόχος του βιβλίου αυτού είναι να σας εφοδιάσει με εκείνες τις δεξιότητες που θα σας επιτρέψουν να μπειίτε εσείς οι ίδιοι στον καβγά, έχοντας εμπιστοσύνη στον εαυτό σας και διεκδικητικότητα, και να σας βοηθήσει να επιχειρηματολογήσετε υπέρ των δικών σας προτεινόμενων λύσεων όσον αφορά τα ζητήματα που τίθενται ή σχετικά με τους διαφορετικούς τύπους «πρόσμειξης των υλικών». Όταν θα φτάσετε στο τέλος του βιβλίου πρέπει πλέον να είστε σε θέση να περιγράψετε το δικό σας όραμα για την κοινωνική ψυχολογία ή να επιχειρηματολογήσετε με τα δικά σας λόγια υπέρ και κατά των οραμάτων που περιγράφηκαν στα παραπάνω πλαίσια. Για να βοηθηθείτε στη διαδικασία αυτή, στο υπόλοιπο του κεφαλαίου θέλω να συζητή-

σω πιο λεπτομερώς *δύο* από τα βασικά ζητήματα τα οποία διαχωρίζουν τους κοινωνικούς ψυχολόγους και τα οποία διατρέχουν τους διαφορετικούς ορισμούς της κοινωνικής ψυχολογίας που βρίσκονται στα Πλαίσια 1.1 και 1.3 και σε άλλα εγχειρίδια.

3 Το επιστημονικό υπόβαθρο της κοινωνικής ψυχολογίας

Στο Πλαίσιο 1.1 ο Patrick McGhee επιχειρηματολογεί υπέρ μιας αντικειμενικής επιστήμης της κοινωνικής ψυχολογίας. Ο Richard Stevens στο Πλαίσιο 1.2 αναφέρεται στην κοινωνική ψυχολογία ως ηθική επιστήμη, ενώ η δική μου δήλωση στο Πλαίσιο 1.3 εισηγείται ότι η κοινωνική ψυχολογία πρέπει να είναι μια κριτική ή πολιτικά ενημερωμένη κοινωνική επιστήμη. Τα αιτήματα αυτά φανερώνουν διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με την ουδετερότητα της επιστήμης και την ειδική φύση των μεθόδων της. Είναι επίσης αποκαλυπτικές οι διαφορετικές αγωνίες των συγγραφέων. Η δική μου έγνοια είναι μήπως η κοινωνική ψυχολογία δεν θα είναι αρκετά κοινωνική. Τόσο ο Patrick McGhee όσο και ο Richard Stevens φοβούνται μήπως το πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας κατακλυστεί από ασαφείς γενικεύσεις και αφαιρετικότητες. Για τον Richard Stevens ο κίνδυνος αυτός εμφανίζεται όποτε οι κοινωνικοί ψυχολόγοι ξεστρατίζουν πολύ παραπέρα από το υπόβαθρο της προσωπικής εμπειρίας. Η έγνοια του Patrick McGhee είναι ότι, χωρίς την εφαρμογή αυστηρών επιστημονικών κριτηρίων, αυτό που είναι στη μόδα θα καταλήξει να είναι ο μόνος κριτής της γνώσης. Η φύση της επιστήμης, το τι είναι και το πώς λειτουργεί, θα συζητηθεί λεπτομερώς στα Κεφάλαια 8 και 9 στο Δεύτερο Μέρος αυτού του βιβλίου. Προς στιγμήν, θέλω να παραθέσω μερικές σκέψεις για το πώς αυτές οι αντίθετες απόψεις επιδρούν στους ορισμούς της κοινωνικής ψυχολογίας.

Μερικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι βλέπουν να υπάρχει μια κάθετη διάκριση ανάμεσα στην κοινωνική ψυχολογία και την κοινή λογική. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, κάποια από τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι μπορεί να είναι τα ίδια με τις απόψεις του καθημερινού ανθρώπου. Ωστόσο είναι η χρήση της επιστημονικής μεθόδου που εγγυάται την αντικειμενικότητα και την αλήθεια των ισχυρισμών των κοινωνικών ψυχολόγων. Η επιστημονική μέθοδος θεωρείται επίσης και προπύργιο ασφαλείας, όταν τα κοινωνικοψυχολογικά ευρήματα διαφοροποιούνται απ' ό,τι ο καθένας μας ήδη «γνωρίζει». Αυτή η διανοητική σχολή θα τραβούσε μια ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην κοινωνική ψυχολογία και

σε κλάδους των ανθρωπιστικών επιστημών, όπως η λογοτεχνική κριτική ή η ιστορία της τέχνης. Οι ορισμοί της κοινωνικής ψυχολογίας που απορρέουν από αυτό τον τρόπο κατανόησης κατά πάσα πιθανότητα τονίζουν όχι απλώς το συστηματικό της υπόβαθρο (γιατί και η λογοτεχνική κριτική είναι επίσης συστηματική), αλλά και το ρόλο συγκεκριμένων διαδικασιών, όπως του ελέγχου της θεωρίας μέσα από πειράματα, της επανάληψης και των διαδικασιών επαλήθευσης στη βάση συγκρίσεων των ισχυρισμών που διατυπώνονται με παρατηρήσιμα αποδεικτικά στοιχεία. Σύμφωνα με την οπτική αυτή, ισχυρισμοί περί γνώσης που αρθρώνονται χωρίς να έχουν προηγηθεί τα βήματα αυτά δεν αποτελούν κοινωνική ψυχολογία.

Αυτός ο ορισμός της κοινωνικής ψυχολογίας ως *επιστημονικής μελέτης της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς* μπορεί να αντιπαρατεθεί σε άλλους δυνατούς ορισμούς. Οι ορισμοί αυτοί μπορεί παρόμοια να αναφέρονται στη σημασία του να είναι κανείς συστηματικός, αλλά όμως να ορίζουν τη «συστηματικότητα» με όρους θεωρητικής εμβρίθειας και ποιότητας της ανάλυσης. Έχουν, άραγε, τα συμπεράσματα των κοινωνικών ψυχολόγων συνοχή; Είναι λογικά, αληθοφανή, χρήσιμα και έγκυρα; Τόσο οι κριτικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι, που υιοθετούν μια κοινωνικο-κονστρουξιονιστική οπτική, όσο και οι βιωματικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι δεν νοιάζονται και τόσο πολύ για συγκρίσεις με παρατηρήσιμα αποδεικτικά στοιχεία. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι τέτοιες προσεγγίσεις περιορίζουν κατά έναν απαράδεκτο τρόπο το εύρος των ερωτημάτων τα οποία μπορούν να διερευνηθούν. Ακόμα περισσότερο, όπως πιστεύουν, τα «γεγονότα» δεν είναι ποτέ απλώς εκεί πάντοτε παράγονται μέσα σε κάποιο πλαίσιο. Οι παρατηρήσεις πάντοτε χρειάζεται να ερμηνευτούν. Θα θυμάστε τις αντιδράσεις του Patrick McGhee στα επιχειρήματα αυτά εκ μέρους των πειραματικών κοινωνικών ψυχολόγων. Υποστηρίζει ότι χωρίς τη θεμελίωση που παρέχεται από την παρατήρηση και τη μέτρηση δεν είναι δυνατό να προχωρήσουμε ή να γνωρίζουμε ότι έχουμε προοδεύσει. Κατά μια έννοια, λοιπόν, η αντιπαράθεση ανάμεσα στα διαφορετικά οράματα της κοινωνικής ψυχολογίας έχει να κάνει με το ερώτημα τι συνιστά αντικειμενικό κριτήριο. Τι αποτελεί αναγκαία απόδειξη και τι επαρκές αποδεικτικό στοιχείο για κάποιον ισχυρισμό;

Οι λέξεις «συμπεριφορά» και «δράση» εμφανίζονται επίσης συχνά στους τυπικούς ορισμούς της κοινωνικής ψυχολογίας μαζί με τις λέξεις «επιστημονικός» και / ή «συστηματικός». Για παράδειγμα, ένας τυπικός ορισμός της κοινωνικής ψυχολογίας πιθανόν να αναφέρεται στη συστηματική μελέτη της κοινωνικής δράσης ή στην επιστημονική μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς. Σε ένα επιφανειακό επίπεδο, η συμπεριφορά και η δράση μοιάζουν να είναι το ίδιο πράγμα. Όμως, όπως αρχίζουν να δείχνουν οι δηλώσεις-θέσεις στα Πλαίσια 1.1, 1.2 και 1.3, η επιλογή του ενός ή του άλλου όρου σε έναν

ορισμό της κοινωνικής ψυχολογίας είναι συνειδητή και ανάγεται στην αντιπαράθεση σχετικά με την επιστήμη και την αντικειμενικότητα. Ο όρος *συμπεριφορά*, σε αντίθεση με τον όρο *δράση*, δηλώνει κάτι που είναι παρατηρήσιμο. Από τη σκοπιά της πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας, όπως έχουμε ήδη δει, έχει σημασία να είναι κανείς σε θέση να μεταφράσει τα φαινόμενα που μελετώνται (ίσως τις νοητικές εικόνες και τα αισθήματα των ανθρώπων) σε συμπεριφορά που μπορεί να μετρηθεί και να παρατηρηθεί. Για παράδειγμα, ίσως να ζητηθεί σε κάποια άτομα να συμπληρώσουν τα κατάλληλα κουτάκια σε ένα ερωτηματολόγιο προκειμένου να δείξουν τη στάση τους σε ένα αμφιλεγόμενο κοινωνικό ζήτημα. Στην περίπτωση αυτή, κάτι μη παρατηρήσιμο, μια σκέψη, μια προσωπική άποψη, μετασχηματίζεται σε κάτι που μπορεί να μετρηθεί και να συγκριθεί.

Ο περισσότερο γενικός όρος *δράση* δηλώνει ότι αυτό που έχει σημασία δεν είναι απαραίτητα ό,τι είναι παρατηρήσιμο, αλλά το *σύμπλεγμα* των προθέσεων, αισθημάτων και ερμηνειών, το οποίο παράγει συμβάντα στην κοινωνική ζωή. Ο όρος *δράση* εστιάζει την προσοχή μας στις πλευρές της ψυχολογικής ζωής τις οποίες τονίζει ο Richard Stevens: στο ρόλο των νοημάτων και των προσωπικών κατασκευών των συμβάντων στις οποίες προβαίνουν οι άνθρωποι. Η συζήτηση αυτή θα συνεχιστεί στο Δεύτερο Μέρος αυτού του βιβλίου, στο Κεφάλαιο 6, το οποίο και συζητά διαφορετικές απόψεις μέσα στην κοινωνική ψυχολογία σχετικά με το ρόλο και τη φύση του νοήματος. Προς το παρόν ίσως να είναι καλό να αναλογιστείτε αν ο δικός σας ορισμός της κοινωνικής ψυχολογίας θα αναφερόταν στη μελέτη της συμπεριφοράς ή αν θα θέλατε να συμπεριλάβετε όρους όπως «σκέψεις», «εμπειρίες» ή «ερμηνείες». Αν πράγματι αποφασίσετε να συμπεριλάβετε στον ορισμό σας τα «μη παρατηρήσιμα», τότε πώς θα απαντούσατε στο επιχείρημα του Patrick McGhee ότι η κοινωνική ψυχολογία καταλήγει να είναι απλώς εικοτολογία σχετικά με το τι υπάρχει στο μυαλό των άλλων, όταν αυτά τα ιδιωτικά συμβάντα δεν μεταφράζονται σε μετρήσιμα και παρατηρήσιμα δημόσια συμβάντα;

4 Το ατομικό και το κοινωνικό

Η διχοτομία ατομικού και κοινωνικού συχνά περιγράφεται ως το κομβικό ζήτημα της κοινωνικής ψυχολογίας. Συχνά, για παράδειγμα, οι ορισμοί των εγχειριδίων αναφέρονται στην κοινωνική ψυχολογία ως «μελέτη του ατόμου σε ένα κοινωνικό πλαίσιο». Τέτοιοι ορισμοί αμέσως εγείρουν ερωτήματα σχετικά με τη φύση του ατόμου και τη φύση του κοινωνικού πλαισίου. Δη-

μιουργούν όμως και ερωτήματα σχετικά με το αν η κοινωνική ψυχολογία είναι κανονικά μέρος της γενικής ψυχολογίας ή αποτελεί υποπεριοχή της κοινωνιολογίας. Όπως σημειώνει ο Arthur Still στο Κεφάλαιο 2 αυτού του βιβλίου, στο σημείο αυτό ανακύπτει μια σημαντική αντίθεση ανάμεσα στην *ψυχολογική κοινωνική ψυχολογία* και στην *κοινωνιολογική κοινωνική ψυχολογία*.

Στη δήλωση-θέση μου στο Πλαίσιο 1.3 υποστήριξα ότι οι άνθρωποι δεν είναι απομονωμένα άτομα κλειδωμένα σε μια σπείρα μοναχικού στοχασμού και ενδοσκοπησης, αν και σε συγκεκριμένες ακραίες καταστάσεις μπορεί να δείχνει πράγματι έτσι. Διατύπωσα την άποψη ότι οι άνθρωποι είναι κοινωνικά όντα και έτσι η φύση των ονείρων μας, των ελπίδων και των φόβων μας μορφοποιούνται και επηρεάζονται από το κοινωνικό μας πλαίσιο. Ισχυρίστηκα ακόμα ότι ένα από τα προβλήματα της πειραματικής μεθόδου στην κοινωνική ψυχολογία είναι ότι δεν μπορεί να καλύψει το κοινωνικό πλαίσιο σε όλες του τις εκδηλώσεις. Συχνά, σε πειράματα της κοινωνικής ψυχολογίας, το κοινωνικό πλαίσιο καταλήγει να σημαίνει απλώς την παρουσία ενός άλλου προσώπου, ενώ παραμελούνται οι σύνθετες αλληλεπιδράσεις των ανθρώπων μέσα σε ομάδες και συλλογικότητες στο πέρασμα του χρόνου.

Απαντώντας, στο Πλαίσιο 1.1, ο Patrick McGhee σημειώνει ότι η πειραματική κοινωνική ψυχολογία δεν είναι τόσο ανελαστική. Αναγνωρίζει την επίδραση των κοινωνικών δυνάμεων μεγάλης κλίμακας στις ζωές των ανθρώπων και δηλώνει ότι οι πειραματιστές πράγματι στρέφονται και σε άλλες μεθόδους, όπως οι έρευνες γνώμης, τα ερωτηματολόγια και η παρατήρηση, όποτε αυτό κρίνεται απαραίτητο, για να μετρήσουν τις επιδράσεις τέτοιων δυνάμεων. Μερικές από τις πιο σημαντικές κοινωνικοψυχολογικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στη Βρετανία τα τελευταία χρόνια προέρχονται από την πειραματική διερεύνηση των κοινωνικών ομάδων και της κοινωνικής ταυτότητας (αν και οι εργασίες αυτές δεν επικεντρώθηκαν στις αλλαγές στις ομαδικές διεργασίες μέσα στο χρόνο), ενώ στη Γαλλία, τη Βρετανία και, γενικότερα, την Ευρώπη μια άλλη σημαντική πρόσφατη θεματική στην πειραματική παράδοση είναι η μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων (βλ. το Κεφάλαιο του Potter στο Wetherell, 1996). Αντίστοιχα, στο Πλαίσιο 1.2, ο Richard Stevens υποστηρίζει ότι μια βιωματική ή ανθρωπιστική προσέγγιση αναγνωρίζει τις κοινωνικές επιρροές στις ατομικές ζωές, αλλά η δική του έγνοια αφορά την υπέρμετρα ντετερμινιστική φύση των κοινωνικών θεωριών, οι οποίες απογυμνώνουν τα άτομα από την επιτελεστική τους ιδιότητα³.

Με άλλα λόγια, η αντιπαράθεση δεν αφορά τη σημασία ή την ύπαρξη του

3. Αποδίδεται κατ' αυτό τον τρόπο ο όρος «agency». (Σ.τ.Μ.)

κοινωνικού πλαισίου. Αφορά το ερώτημα για το βαθμό επιρροής των κοινωνικών δυνάμεων και για το τι απομένει στο ίδιο το άτομο. Από αυτές τις αποφάσεις απορρέουν άλλα επιχειρήματα και ισχυρισμοί σχετικά με το ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος για να μελετηθεί η κοινωνική ζωή. Προκειμένου να σας βοηθήσω να παρακολουθήσετε την αντιπαράθεση ανάμεσα στο ατομικό και το κοινωνικό, θα ήθελα στο σημείο αυτό να ανιχνεύσω τις παραδοχές εκείνες που τυπικά υιοθετούνται όταν η κοινωνική ψυχολογία θεωρείται παρακλάδι της γενικής ψυχολογίας (*ψυχολογική κοινωνική ψυχολογία*) και όταν θεωρείται ξεχωριστός επιστημονικός κλάδος, είτε αυτόνομος είτε ως μέρος των κοινωνικών επιστημών (*κοινωνιολογική κοινωνική ψυχολογία*).

Όταν η κοινωνική ψυχολογία εκλαμβάνεται ως παρακλάδι της γενικής ψυχολογίας, το κοινωνικό πλαίσιο τείνει να θεωρείται επιπρόσθετη μεταβλητή η οποία τροποποιεί μεν την ατομική ψυχολογία, αλλά από μόνο του δεν σχηματοποιεί ούτε συγκροτεί το άτομο. Με άλλα λόγια, συχνά πιστεύεται ότι ανακαλύπτουμε τη φύση του ανθρώπου εξετάζοντας, για παράδειγμα, τις μελέτες για το πώς συμβαίνει η μάθηση στο φυσικό περιβάλλον, πώς λειτουργεί η μνήμη των ανθρώπων για αντικείμενα και λέξεις, εντρυφώντας στον τρόπο λειτουργίας του εγκεφάλου τόσο σε κανονικές όσο και σε παρεκκλίνουσες περιπτώσεις, μέσα από τις μελέτες της οπτικής αντίληψης, και τέλος με τη διερεύνηση των κινήτρων και της συμπεριφοράς, για παράδειγμα, σε καταστάσεις δίψας ή πείνας. Τα θέματα αυτά είναι που συγκροτούν τη γενική ψυχολογία και αν έχετε διαβάσει εισαγωγικά εγχειρίδια ή βιβλία γνωστικής ψυχολογίας θα είστε ήδη εξοικειωμένοι με αυτό τον τύπο μελετών. Η κοινωνική ψυχολογία λοιπόν καταλήγει να είναι η μελέτη του πώς αυτές οι βασικές διαδικασίες που αναγνωρίστηκαν από τους ψυχολόγους, όπως η κατηγοριοποίηση και η αναγνώριση αντικειμένων, τροποποιούνται μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο και μετατρέπονται, για παράδειγμα, σε κατηγοριοποίηση και αναγνώριση άλλων ανθρώπων και κοινωνικών καταστάσεων.

Έτσι, για μεγάλο χρονικό διάστημα, η μελέτη της κοινωνικής ψυχολογίας χωριζόταν στη μελέτη της κοινωνικής αντίληψης, της κοινωνιογνωσίας, της κοινωνικής κινητοποίησης, της κοινωνικής εξέλιξης κ.ο.κ. Η λογική εδώ είναι ότι, για παράδειγμα, η κοινωνική αντίληψη (η μελέτη των διαδικασιών σχηματισμού κρίσεων για τους άλλους) είναι υποπεριοχή της μελέτης της αντίληψης γενικότερα. Αυτή η προσέγγιση στο πεδίο, η οποία ενθαρρύνει τον ορισμό της κοινωνικής ψυχολογίας ως «μελέτης του ατόμου στο κοινωνικό πλαίσιο», συχνά υπονοεί ότι η φύση του ατόμου είναι εγκαθιδρυμένη και προϋπάρχουσα και ότι η κοινωνική ζωή αποτελεί απλώς το «πλαίσιο» μέσα στο οποίο εκτελούνται αυτές οι βασικές ατομικές διεργασίες.

Οι εκπρόσωποι, τώρα, της κοινωνιολογικής κοινωνικής ψυχολογίας τυπικά έχουν αφετηρία το άλλο άκρο: τη φύση του κοινωνικού πλαισίου. Αν η

κοινωνική ζωή ακολουθεί ένα συγκεκριμένο μοτίβο, τότε το ερώτημα που τίθεται είναι πώς αυτό το μοτίβο κατασκευάζει το πρόσωπο. Τι είδη ανθρώπων και τι τύπους ταυτοτήτων επιτρέπουν και δημιουργούν τα διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια και η συνδυασμένη ροή βιολογικής και κοινωνικής εξέλιξης; Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η κοινωνία και η πολιτισμική ζωή προϋπάρχουν, ενώ οι άνθρωποι θεωρούνται ότι είναι ελαστικοί και εύπλαστοι και ότι η ψυχολογία τους αντανακλά και οικοδομείται από την επικοινωνία και τη σχέση τους με τους άλλους. Αν το ακαδημαϊκό σας υπόβαθρο βρίσκεται στην κοινωνική πολιτική ή στην κοινωνιολογία, η προσέγγιση αυτή θα σας είναι περισσότερο οικεία. (Αν δεν είστε καθόλου εξοικειωμένοι με την κοινωνιολογική κοινωνική ψυχολογία, ίσως να ήταν καλό να ρίξετε μια ματιά στο Κεφάλαιο 5 του Stevens, 1996, και στη συζήτηση που παρατίθεται εκεί μεταξύ δύο κεντρικών μορφών στην κοινωνιολογική κοινωνική ψυχολογία – του αμερικανού κοινωνικού φιλοσόφου George Herber Mead και του ρώσου εξελικτικού ψυχολόγου Lev Vygotsky.)

Καθώς αρχίζει να σχηματίζεται αυτή η επιχειρηματολογική αντιπαράθεση, είναι πιθανό ότι έχετε ήδη αρχίσει να διακρίνετε τη μορφή που παίρνουν κάποιες από τις συζητήσεις ανάμεσα σε κοινωνικούς ψυχολόγους διαφορετικών κατευθύνσεων και πεποιθήσεων. Για παράδειγμα, ο ψυχολογικός κοινωνικός ψυχολόγος ίσως διερωτηθεί αν ο κοινωνιολογικός κοινωνικός ψυχολόγος πράγματι αρνείται την ύπαρξη μιας καθολικής ανθρώπινης φύσης ή αν ο ανθρώπινος νους λειτουργεί με, λίγο πολύ, τον ίδιο τρόπο μέσα στην ιστορία και τους διαφορετικούς πολιτισμούς. Ο κοινωνιολογικός κοινωνικός ψυχολόγος ίσως να ανταπαντήσει: «Πώς μπορείς να αναγνωρίσεις τη βασική ψυχολογία του ατόμου (κίνητρα, επιθυμία, το σχηματισμό πεποιθήσεων και απόψεων) χωρίς να εξετάσεις τη γενεσιουργό φύση της κοινωνικής ζωής;». Η αντιπαράθεση αυτή φυσικά είναι δυνατή μόνο εξαιτίας της σημασίας που έχει αποδοθεί στη διχοτόμηση ατομικό-κοινωνικό στη, γενικότερα μιλώντας, ευρωπαϊκή σκέψη. Ας ξαναεπισημάνω εδώ ότι πρόκειται για ένα θέμα στο οποίο θα επανέλθουμε πολλές φορές και ότι στο Κεφάλαιο 4 στο Δεύτερο Μέρος του βιβλίου αυτού θα υπάρξει μια συζήτηση της έννοιας των επικρατειών ανάλυσης. Στην προσπάθειά μας να βρούμε μια λύση σε αυτή την αντιπαράθεση θα μας βοηθούσε, άραγε, αν διαιρούσαμε τα υπό εξήγηση φαινόμενα σε ατομικές μεταβλητές, διαπροσωπικές μεταβλητές και ευρύτερα κοινωνικές διαστάσεις, με την καθεμιά να έχει τις δικές της έννοιες και θεωρίες;